

DESCARTES, R. Rozprava o metodě.

Praha: Sušboda, 1992.

POZNÁMKY

Překlad pořízen podle vydání: Adam a Tannery; sv. IV., s. 1-76.

¹ Rozprava vyšla anonymně 1637 v Leydenu u Jana Maire. Titul měl původně znít Plán všeobecné vědy, schopné povznést naši povahu na nejvyšší stupeň dokonalosti. Byla úvodem k „aplikacím, příkladům“ této metody, tj. k Dioptrice, Meteorům a Geometrii; není tedy samostatným dílem. Účel rozpravy byl především apologetický (o tom viz poznámky k 6. části); vedle toho jí Descartes uskutečnil starší projekt autobiografický, který sahá do r. 1628 (*Historie de mon esprit*).

² Výraz, kterého je zde použito, je nejasný; Descartes nevyvodil svá morální pravidla svou metodou, nýbrž právě naopak morálka umožňuje život, věnovaný aplikaci metody. Kdežto metoda sama spočívá v plné autonomii ducha, nahližející pravdu, znamená morálka vědomé přichýlení ke konvenčním zásadám a spolehnutí na cizí zdravý smysl. Definitivní morálky, která by vskutku byla vyvozena karteziánskou metodou, není. Neboť morální úvahy z r. 1645, které Descartes sděloval falcké kněžně Alžbětě, dceři falckého kurfiřta Bedřicha, jsou příležitostné výklady stoických myšlenek, které se pohybují zcela v okruhu morálky provizorní.

³ Pojmy aristotelsko-scholastické filozofie: forma (substanciální) je to, co věc činí tím, čím jest — všechno, co jest, musí být něčím určitým, mít určitou povahu, podstatu, která je právě bytím každé jednotliviny. Formu má tedy každé samostatné bytí, tj. takové, že je možno o něm vypovídat samostatně: koňství, člověčenství jsou formy. — Jakožto příčina pohybu a klidu nazývá se forma přirozeností či povahou (*natura*, Aristotelova *φύσις*). — Vedle podstaty či formy a na jejím základě má každý hmotný předmět, každá smyslům přístupná substance určité atributy nahodilě: člověk bíle oblečený, sedící, stojící. Zatímco člověkem je každý jedinec druhu „člověk“ stejně, je v nahodilých přívlastcích rozdíl, který se může projevat kvantitativně: vzdělaný — málo vzdělaný — nevzdělaný člověk. — Druh je soubor jedinců téže povahy; individuum to, čeho vlastností, pojaty ve svém celku, nemohou patřit ničemu jinému; individuální vlastnosti činí druhovou povahu něčím nesdělitelným.

⁴ Descartes objevil analytickou metodu jako dvaadvacetiletý roku 1618. Viz pozn. 15, 16.

⁵ Tj. bez příspěvku milosti Boží a zjevení.

⁶ Z tohoto slova někteří vyvozovali, že Descartes zde podává pravdu a báseň; diskuse o tom není dosud zcela uzavřena, vcelku se však uznává, že v hlavních bodech rozprava souhlasí se skutečností. Rozprava právě není čistě autobiografická práce, nýbrž jednak úvod k vědeckým dílům, jednak pokus zapůsobit na veřejnost sugestivními náznaky metafyzické koncepce. Descartes mluví o sobě samém jako příkladu, nečiní ze svého života předmět historického zájmu.

⁷ Franc. text: *nourri aux lettres*, lat.: *literarum studio*; v jezuitských kolejiích té doby znamená toto „literární studium“ gramatiku, historii, poezii a rétoriku. Descartes studoval v koleji La Flèche, první francouzské jezuitské koleji, založené Jindřichem IV. r. 1604, asi od r. 1607 do r. 1615, kdy odešel studovat práva (a vedle toho něco medicíny) do Poitiers.

⁸ Jeden z Descartových učitelů v La Flèche, odborným vzděláním matematik, zabýval se astrologií, alchymii, magií; možná, že právě u něho mohl se žák o „nejzácnějších a nejzvláštějších“ vědách (myšleno ironicky) poučit. Jsou to tytéž, jež nazývá o něco dále „nejpověřivější a nejklamnější“ — ve zralém věku byl Descartes vši pověry prost.

⁹ V jezuitských kolejiích se pěstovala matematika se zřetelem na praktické užiti, zvláště ve vojenství. — Slova „umění“ zde i jinak je užíváno ve smyslu „aplikované vědění“, *τέχνη*.

¹⁰ Descartes zde míní stoickou morálku, v jeho době znova oživanou (ve Francii třeba Montaigne a Du Vair, v Nizozemí Justus Lipsius), o které mluvíva kriticky, ale která měla přesto největší vliv na jeho morální názory. Ostatně námitky, které zde pronáší, jsou zajisté *loci communes*. — Stoická morálka radila „žít podle přírody“, tj. ve shodě s rozumovým pořádkem světa, na němž lidský duch má účast. Povinnost, která odtud vyplývá, je odolnost slepým impulsům a nahodilostem osudu, duševní atituda je autonomie, nepohnutelnost, nezlomnost vůle. — Slovo „zoufalství“ naráží asi na to, že stoicismus v některých případech schvaloval sebevraždu; otcovražda (*parricide*) týká se snad případů, kdy stoický filozof, aby dostal mravnímu požadavku, obětuje příslušníky vlastní rodiny.

¹¹ Filozofii rozumí D. téměř vždy scholasticko-aristotelickou filozofii, slovy filozof, učenec je míněn většinou scholastik, aristotelik.

¹² Kynikové — řecká filozofická sekta, pocházející od Sókratova žáka Antisthena. Programem kyniků byla přirozená, až animální nezávislost, odpor proti vši kulturní rafinovanosti, návrat k přírodě. Kynikové ideově reprezentovali helénský proletariát, jeho odpor k společenské organizaci a životnímu ideálu klasického období řecké kultury; jedním z paradoxních kynických názorů, řeckému citu hluboce cizích, je kynické pohrdání veřejným životem a pověstí, která z něho vyplývá, jak zde na to naráží D. Takové názory připadaly Řekům „cynické“, nevážené, proti dobrým mravům.

¹³ Descartes se stal v r. 1616 bakalářem práv v Poitiers a odešel asi hned na to na cesty po Francii, asi r. 1618 pak po Holandsku, zde vstoupil do služeb

protestanta Mořice Nasavského, vrchního holandského velitele proti Španělsku. V Bredě se setkal v r. 1618 s mladým matematikem Izákem Beeckmanem, který jej znovu získal k teoretickým studiím (potud je Descartův výklad v Rozpravě neúplný; vůbec zde Rozprava jednotlivé etapy Descartovy vnitřního vývoje příliš navzájem kontrastuje a celý proces zjednodušuje). R. 1619 odjel Descartes napřed do Dánska, po návratu pak vstoupil do vojska Maxmiliána Bavorského, sbíraného na potlačení českého povstání, a odebral se do Německa.

¹⁴ Korunovace Ferdinanda II. římským císařem ve Frankfurtě 20. července 1619.

¹⁵ Descartes zde mluví o tehdejších svých zážitcích nejvyšší střízlivě; jeho vlastní záznamy z těch dob (*Cogitationes privatae a Olympica*) mluví zcela jinou řečí. Je zajisté možno mluvit o mystickém období Descarta, v jehož tehdejších poznámkách se střídají náboženské meditace s učenovými *aperçus* a metodickými aforismy; který sám mluví o entuziasmu, jež se ho zmocnil, když nalezl analytickou metodu; který vidí významné sny, jež si podrobně vykládá; který činí a splňuje slib zbožné pouli do Lorety. O Descartovi byly též záky rozšířeny pověsti, že se stal tenkrát členem mystického bratrstva růžového kříže; spor o to zůstane asi vždy nerozhodnut.

¹⁶ Zde Descartes činí narážku na objev jednoty vědy, který je vlastním předmětem Rozpravy a hlavním tématem celé jeho filozofie. K objevu došlo tím, že Descartes zjistil zprvu metodickou jednotu aritmetiky a geometrie a poznatek pak generalizoval. Věda se definuje matematickou metodou; může ji tedy principiálně celou vybudovat jediný duch, cestou správné metody. Základní myšlenka Descartova matematismu se datuje z 10. listopadu 1619.

¹⁷ Tj. příčinami předsudků.

¹⁸ Tj. organizací vyučování, zvláště univerzitního.

¹⁹ Citát, asi z Cicérona; ostatně Descartes nezná mezi v ironii k jiným filozofickým principům a metodám. Odchylné nauky převádí vesměs buď na nedostatek, nebo na vědomé falšování metody. Viz např. *Principy filozofie*, úvod k franc. vydání, nebo *Regule XII*, 41.

²⁰ Vztahuje se asi na léta, strávená v La Flèche.

²¹ Nauka Lullova, *ars Lulli*, *ars magna*, je vynález katalánského náboženského blouznivce, učenice a básníka, františkána Raimunda Lulla (1235—1315), moci kterého, jak se domníval, pouhou mechanickou kombinací pojmů je možno dokázat správnost křesťanské nauky a křesťanských mravních zásad. Lullova kombinatorika měla přes svou primitivnost úspěch a její tradice se udržovala. — Leibniz tuto ideu všeobecné kombinatoriky pojal do svého systému. Zde Descartes asi naráží na známou definici z *Ars brevis*: „Předmět tohoto umění je odpovídat na všechny otázky za předpokladu, že známe význam výrazu.“

²² „Analýza starých“ je analytická metoda, jež spočívá v tom, že se věta dokazuje nebo úloha řeší na základě konsekvencí, které z ní vyplývají a o nichž se dá podle toho, co je již známo, zjistit, platí-li, či nikoli. Počátky této metody

podle tradice sahají k Platónovi. Analýza je jedna ze základních metod geometrických; algebra naopak, ač její základy sahají rovněž do pozdní antiky, byla pro Descarta podstatně moderním oddílem matematiky.

²³ Řecká matematika, jak známo, byla především geometrie, pracující názornými metodami, tj. konstrukcemi. Odtud vyplývá, že metoda nebývá vždy dostatečně obecná, jelikož geometrické útvary se mohou názorně podstatně lišit, a přece být in genere totéž.

²⁴ Soudobá algebra používala začasťe neobratných algoritmů; např. potence se vyjadřovaly zvláštními symboly, tzv. kosickými čísly; dnešní symbolismus exponenciální se datuje v podstatě právě od Descartovy Geometrie.

²⁵ Původní Descartův výsledek byl jiný; nedokončený spis asi z r. 1628 Regulae ad directionem ingenii má XXI pravidel. Přesto měl Descartes od počátku na mysli malý počet základních předpisů a snad právě proto nedokončil první metodický spis, že se mu příliš rozrůstal pod rukama.

²⁶ Evidence či zřejmost je u Descarta definována jasností a zřetelností. Evidence náleží idejím (v pozn. 55). Jasná je idea tenkrát, je-li přítomna, nazírám-li ji (nemyslím-li na ni pouze narážkou nebo ve vzpomínce); zřetelná tenkrát, když ji s ničím jiným nespěšuji. Např. vnímaná barva je idea jasná, ale pokud si nejsem vědom, že je čímsi mentálním, a pokládám ji za atribut vnějšího předmětu, není zřetelná, nýbrž zmatená. O tom Principia phil. I, 45–46.

²⁷ Toto druhé pravidlo zahrnuje jednak přesnou determinaci otázek, jednak převedení na nejjednodušší možnou formu.

²⁸ Věcmi „nejsnáze poznatelnými“ nemíní zde Descartes snad to, co nejdříve a nejběžněji poznáváme (třeba smyslovým vnímáním), nýbrž racionální principy poznání, na kterých visí všechna skutečná věda.

²⁹ Řád, předpokládaný mezi věcmi, jež po sobě přirozeně nenásledují, ze sebe přirozeně vyplývají; týká se řešení otázek umělých, např. hádanek a jiných problémů, jež závisejí na lidské konvenci.

³⁰ Pravidlo výčtu má ještě tu další funkci, zvýšit kapacitu chápajícího ducha, který přehlídí celý řetěz logické úvahy stále rychleji a konečně jakoby jediným pohledem. Viz o tom Regulae VII.

³¹ Zde je vyslovena s určitostí idea matematismu, jak jej chápe Descartes. Jeho metafyzika je pouhým provedením tohoto programu a vyznačuje se mj. absencí té metafyzické problematiky, která je vlastní silou antické a zčásti středověké filozofie, totiž problematiky ontologické. Descartes hledí najít jednoduché a jasné principy deduktivního chápání, tj. poznání věci; neptá se však po povaze jsoucna vůbec.

³² Tj. aritmetika, geometrie, astronomie, múzika a optika (dioptrika, nauka o lomu, a katoptrika, o odrazu světla). Dělení školské.

³³ Descartes provedl sjednocení aritmetiky a geometrie tím, že základní vztahy číselné vyjádřil geometricky vesměs jako vztahy přímek; geometrický výraz a^2 není čtverec, a^3 kubus, nýbrž přímka příslušné délky. To znamená

matematické povědomí zcela odlišné od toho, jež bylo běžné v řecké tradici (pro kterou aritmetika je nauka o diskrétní, geometrie o kontinuální kvantitě), jelikož číslo jakožto přímka může kontinuálně vzrůstat. — Descartova geometrie je pozdější než Regulae; tento výklad tedy nesmíme pojímat tak, že by patřil ještě k meditaci z r. 1619.

³⁴ Descartes vynášel dnes běžný algoritmus; $a, b \dots$ mu značí veličiny známé, $x, y \dots$ neznámé. Viz pozn. 24.

³⁵ Tj. na základě druhého a třetího pravidla metody.

³⁶ Viz pozn. 2. Descartově prozatímní morálce slouží mj. za základ typicky křesťanské přesvědčení o naléhavosti životní praxe, která nečeká, až bude metafyzická teorie hotova, a o svobodě lidské vůle, v níž je pravá podobnost člověka s Bohem.

³⁷ Latinský překlad, vyšlý r. 1644, pořízený a doplněný za Descartova osobního dohledu, má zde dodatek: *quam optimam iudicabam*, tj. „které jsem pokládal za nejlepší“. O Descartovu stanovisku ke katolictví je ještě dnes spor; někteří je nepokládají za upřímné; v Descartových textech má skeptické hledisko málo podpory. Viz pozn. 43.

³⁸ Víra je akt vůle, poznání akt intelektu.

³⁹ Pravděpodobnost má tedy své místo v životní praxi, nikoli ve vědě.

⁴⁰ Tj. stoiků. Viz pozn. 10.

⁴¹ Viz pozn. 2.

⁴² Tento Descartův názor není v rozporu s názorem Descartovým o svobodě vůle (pozn. 36). Vůle jakožto svobodná pro Descarta neznamená naprostou indeterminaci. Svobodná vůle chce přirozeně dobro, a proto nikdy není v rozporu s rozumovou intuící. Pouze pokud rozum nepoznává s dokonalou evidencí, má vůle svobodu jednat proti smyslu intelektuálních operací.

⁴³ Descartův poměr k náboženství je v různých periodách životních různý, ale vždy velmi úzký. Sám začátek jeho filozofování je spjat s apologetickou misí, kterou jej pověřil podle životopisce Bailleta kardinál Bérulle; jednou z Descartových tužeb bylo, aristotelskou filozofii také jakožto základ církevní nauky nahradit. Proto klade vždy velký důraz na to, že se katolická dogmata dají uvést v lepší shodu s jeho filozofickými principy, než s aristotelsko-tomistickými.

⁴⁴ Od r. 1619 do r. 1628 nacházíme Descarta, dílem znova na cestách, dílem v Paříži v přípravách k jeho filozofickému dílu. V letech 1623–25 je v Itálii, kde koná slíbenou pouť do Lorety (viz pozn. 15); pak se vrátil do Francie, v r. 1628 se usadil na jistou dobu v Paříži, kde se stýkal s oratoriánským prostředím (osob kolem kardinála Bérulle), jež mu asi dalo pocítit vliv augustinismu.

⁴⁵ Míněna je dioptrika (viz pozn. 32) a „meteory“ (pozn. 73); v tomto spise i v tomto svazku, v němž jsou k Rozpravě připojena 3 pojednání jako aplikace (pozn. 1).

⁴⁶ Tj. někteří filozofové renesanční, jako Bacon (1561 až 1626).

⁴⁷ Podle životopisce Bailleta způsobilo tuto pověst Descartovi jeho vystoupení proti jednomu z tehdy přehojných, romanticky-renesancních filozofů po jeho přednášce před papežským nunciem.

⁴⁸ Na podzim r. 1628 odjel Descartes do Holandska z důvodů zdravotních a aby měl dosti klidu k práci.

⁴⁹ Tj. holandská revoluce proti Španělům (1572—1648); byla přerušována dlouhými příměřími, do jejichž období spadá Descartův pobyt.

⁵⁰ Descartes se v Rozpravě vyhýbá všemu, co by jeho filozofii mohlo činit jakkoli podezřelou nebo nebezpečnou. Proto se rozpakuje, má-li mluvit o metodické skepsi jako přípravě své filozofie, a dokonce o skepsi hyperbolické, jež se týká i matematických pravd. V systematických spisech Descartových má tato skepse základní úlohu (viz Meditace I, II, V aj.).

⁵¹ Tato věta není důsledek ve smyslu sylogismu. Cogito znamená to, čemu se dnes říká „podstatný názor“ (Wesenseinsicht) či „eidetický názor“. Tak pochopili Descarta velcí komentátoři, např. Spinoza. — Zdali Descartes věděl o historických předchůdcích svého argumentu v augustinské tradici středověké, je sporné, ale je přec pravděpodobné, že tato tradice naň působila. Gilson pochybuje, že Descartes znal Augustina přímo, jiní (Blanchet, Espinas, Koyré) pochybují o upřímnosti Descartově.

⁵² Substance znamená tradičně prostě jsoucno (viz pozn. 3), a to jakožto určené; o substanci se vypovídají všechny predikáty. Tento pojem substance tkví i v myšlence Descartově.

⁵³ Viz pozn. 28.

⁵⁴ Descartes se zde pohybuje v okruhu scholastické ontologie, která identifikuje ens a bonum (jsoucno a dobro, tj. určitou dokonalost) a zná rozdíly v bytí. Pro Descarta existuje též jeden fundamentální ontologický rozdíl, který však se scholastickými není v bližší souvislosti: rozdíl substance nekonečné a konečných, které jsou nesrovnatelné. Tedy nikoli středověká ontologická hierarchie, nýbrž příkrý ontologický dualismus.

⁵⁵ Idea znamená u Descarta — v historii myšlení prvně — prostě předmět duševní činnosti. Descartes zavedl název úmyslně, aby znázornil povahu lidského poznání, jak si ji představoval; v 5. odpovědi na námítky Hobbesovy praví, že použil tohoto slova, poněvadž je již dlouho ve filozofickém úzu pro označení způsobu božského vnímání. Tímto obrazem hleděl Descartes současníkům přiblížit svou psychologii poznání.

⁵⁶ Jelikož vůle přirozeně tíhne k dobru, které poznává intelekt, je-li jeho poznání zřetelné (viz pozn. 42), musil by člověk, kdyby nebyl konečnou bytostí, být dokonalý; neboť přirozeným předmětem vůle je nejvyšší dokonalost. E. Gilson dokázal, že Descartes ve své teorii svobody stojí pod silným vlivem sv. Tomáše. Voluntarismus Descartův však má asi základy jiné. — Scholastické výrazy následujícího textu jsou např.: mít na něčem účast (participovat), tj. nebýt tím, nýbrž mít od něho kvality; např. věci teplé nejsou teplo, příčina

teplosti, ač na něm participují. Též atributy Boží jsou vesměs scholasticko-aristotelské.

⁵⁷ Formulace ontologického argumentu. Zdali Descartes znal středověkého původce argumentu, sv. Anselma z Canterbury (1033—1109), je sporné, jako celá řada historických souvislostí, v nichž Descartovu filozofii mnozí vidí. — Boží evidence je vyšší než všech ostatních idejí, kromě Cogito. Mezi Cogito a ontologickým důkazem je podstatný vztah; jedno není možno bez druhého. — Ostatně Bůh Descartův je jiný než Bůh scholastické tradice. Ontologický rozdíl byl připomenut v pozn. 54. Dále je Descartův Bůh causa sui (byl dokazován na základě principu kauzality, kterému se tedy sám nevymyká), kdežto Bůh středověkého realismu je „per se“ právě jako první příčina, která příčiny podstatně nemá.

⁵⁸ Polemika proti tomistickým důkazům Boží jsoucnosti, které vycházejí vždy od světa smyslům přístupného.

⁵⁹ Lat. text: animae rationalis, rozumné duše.

⁶⁰ Morální jistota je praktická. Viz pozn. 2. a 36.

⁶¹ Všechny, tj. i ty, jež právě nejsou uvědoměny; že zatím nepřestaly být pravdivé, garantuje Bůh, který je tedy zárukou stálosti pravdy. Ideu přítomnou zaručuje evidence (pozn. 26).

⁶² Idea je pravdivá, když jí odpovídá skutečnost mimo ni, o níž ovšem víme jen jejím prostřednictvím. Idea je útvar, modus myšlení, a proto též sama určitá skutečnost. Pro scholastiku je skutečností jen vnímající nebo myslící duše. Descartův pojem ideje (pozn. 55) je právě určen též k tomu, aby vyjádřil jsoucnost, samostatnost koncepcí naší mysli.

⁶³ Smysly jsou podle Descarta a karteziánů (ale v tom již momenty augustinovské!) nástroji účelné orientace ve světě, nikoli nástroji poznání. V tom je i „jistý podklad pravdivosti“, který jim přísluší, jako všem našim ideám.

⁶⁴ Descartes zde apeluje na církevní cenzuru.

⁶⁵ Viz pozn. 57.

⁶⁶ Pojem zákona přírodního v této určité formě, jakožto absolutně platného, přesně zachovaného pravidla časového dění přírodního a výraz „zákon přírodní“ pochází právě od Descarta. Zde možno též pozorovat jeho vznik: zákony přírody jsou zákony uložené přírodě, analogické těm, jež suverén stanoví ve své říši, a to suverén všemocný a neměnný. Tyto atributy Boží, převzaté ze středověké ontologie, dovolují právě celou fyziku traktovat apriorně, či, jak se tehdy říkalo, geometricky. Všechny přírodní zákony jsou u Descarta dokazatelné a priori (tak setrvačnost, zachování kvantity pohybu, tendence k přímočarému pohybu), vyplývající z povahy vůle Boží.

⁶⁷ Spis, o kterém se zde Descartes zmiňuje a jehož obsah podává, je Le Monde ou Traité de la Lumière (Svět čili o světle); vznikl 1629—33; nebyl za života Descartova vydán, nýbrž společně s Traité de l'homme (O člověku), pokračováním Světa, z pozůstalosti r. 1677. Ovšem fyziku svou v souvislosti s metafyzikou vyložil Descartes soustavněji v Principech filozofie z r. 1644.

církevním určením, formuloval nadále své astronomické názory tak, že vycházela slovní shoda s aristotelismem. To souvisí s celou jeho linií politickomorální, která je, jak patrně z 1. a 3. části, konzervativní.

⁹³ Technický interes, tak živý i u jiných renesančních filozofů (např. Bacona), je jistě z nejsilnějších u Descarta. E. Gilson se dokonce domnívá, že pouze jemu máme děkovat za jeho vystoupení na veřejnost.

⁹⁴ Fyzika Descartova je apriorní a deduktivní, viz pozn. 66. Avšak jelikož např. velikost elementárních částic hmotných a spousta pohybu mohl Bůh světu udělit množstvím rozmanitých způsobů, je nutno vědomostí o těchto nám nepochopitelných kladech vůle Boží a jejich důsledcích nabývat cestou experimentální. Touto cestou experimentální se u Descarta nedají najít zákony matematiky přesné; v tom je vzdálenější dnešnímu pojetí vědy nežli jeho starší současník Galilei.

⁹⁵ Zde je míněn zajisté především Démokritos, který prostřednictvím epikurejské popularizace Lucretiovy působil silně na renesanční myslitele, též na Galileiho, Gassendiho, Descarta.

⁹⁶ Tj. alchymisté.

⁹⁷ Descartes apeloval na podporu státní; soukromou odmítal.

⁹⁸ Descartes měl v úmyslu uveřejnit tyto námítky spolu s odpověďmi, jako učinil u svých Meditací, nedošlo však k tomu.

⁹⁹ Týká se neúspěšného Descartova vynálezu v oboru broušení čoček, vyloženého v Dioptrice X.

DOSLOV

Kniha, jejíž překlad je zde podáván českému čtenáři, není pouze významné dílo filozofické; bylo ve své době revolučním signálem. Každé velké dílo filozofické působí obrat v lidské existenci; je však málo filozofických děl tak pronikavého a trvalého vlivu, jako právě Rozprava o metodě, pojmem-li ji jako kvintesenci Descartova myšlení a jeho literární činnosti, k níž byla vše přehlížející a tajemnou ouverturou. Jsou v této knize místa, která se čtou jakoby z pera současníka (jeť věčně nutno a obtížno být Descartovým současníkem); zvláště ti, kdo stojí poněkud stranou dnešního filozofického zápolení, přijmou metodické části Rozpravy jako dokonale formulovanou samozřejmost. Právě proto nám dnes uniká revoluční smysl karteziánství; revoluce, kterou zahájil Descartes, se zdařila v určitém ohledu až příliš dokonale.

Od druhé poloviny 14. století je scholastický aristotelismus v rychle postupujícím rozkladu. Ale podivuhodná síla Filozofova ovládá duchy ještě 300 let; filozofie, jako každý pravý duchovní čin, se nedá pouze popřít: nutno na její místo postavit něco pozitivního. To uměli teprve Galilei a Descartes; ale dílo Galileiho se vztahuje pouze na přírodovědu, nemá Descartovy univerzality. Descartes byl proto osvobozením, proto rozřešením nesnesitelného intelektuálního a mravního zmatku renesance, že postavil nový metafyzický systém, že se vyrovnal s antickou a středověkou vskutku ve velkém, na všech hlavních polích vědecké práce, kde předchozí doby vypracovávaly koncepci světa. Přihlédněme stručně, jak.

Descartovým vědeckým cílem je naprostá jistota dosaženého poznání. Nikoli však pouhá jistota faktu; musí být spojena s porozuměním; právě jistota se definuje „jasností a zřetelností“. A porozumění pochopil Descartes jinak, než antická a na ni závislá stře-

dověká filozofie. Pro Descarta je typem pochopitelnosti matematika se svým principem dedukce. Maximum dedukovatelnosti je pro Descarta maximem pochopitelnosti. To je význam „geometrické metody“, kterou Descartes zavedl v celé filozofii, tj. ve všech oborech vědění. Neboť věda jest pouze jedna jediná, a čím se vědění více blíží dokonalosti, tím se více sjednocuje v jediném systému principů a dedukcí. Tento ideál, který v celku s různými spíše taktickými odchylkami ovládal moderní vědu až do 19. století, je tedy Descartovo dílo; a ještě dnes v zemích, kde vliv karteziánství je stále velmi silný, jako v jeho vlasti, se nevěnuje např. historii a duchovědám tolik metodické a filozofické pozornosti jako přírodním vědám, kde Descartova myšlenka „univerzální mathese“ byla vlastní formulací ideje, řídící proces odkrytí přírody, který byl tehdy ve svých počátcích a který dodnes probíhá touž drahou. Tento „deduktivismus“, tato snaha co možná nejvíce zjednodušit strukturu vědeckého oboru převedením na konstruktivní schéma, dá se u Descarta sledovat ve všech oborech jeho vědecké práce. V matematice, kde proti „intuitivním“ metodám antickým zavedl čistě abstraktní traktování geometrie; ve fyzice, která se mu celá dedukuje z povahy prostoru-hmoty a povahy akce Boží v ní; v biologii, kde razí moderní, mechanický pojem organického bytí a hledí převést celou fyziologii na jediný princip srdečního pohybu; i „vášně duše“ (passiones animae) jsou u Descarta rekonstruovány z jeho pojmu organismu a duše. A po Descartovi to činila podobně až do nedávné doby skoro celá moderní věda.

Ale dedukovat se dá vždy jen do určité míry; mluveno s Descartem, „dedukce“ je posléze založena na „intuici“. Kde má Descartův systém intuitivní základy? Tyto základy jsou originálním proniknutím motivů středověké metafyziky, které Descartes podnikl s vědomým zřetelem k fyzikálnímu systému, zbudovanému na metafyzice. Originalita Descartova zde spočívá v tom, že vynášel v sebe uzavřený subjekt, který má k sebepoznání nesrovnatelně blíže a má je za jistší, než k předmětnosti světa. Zároveň pak s konečností tohoto uzavřeného subjektu jde intuice nekonečnosti Boží; logika a Bůh jsou v hlubokém podstatném vztahu; Bůh pak se stává vlastním klíčem k světu. Duch nemá původně svět, nýbrž „ideje“; teprve

pravdivost Boží otvírá jistotu světa, který nám „ideje“ představují. Že Descartes pojem Boha, přejatý ze scholastiky, v mnoha bodech podstatně obměnil, nesmí nás mást o smyslu Descartovy metafyziky; zde je použito scholastických pojmů k tomu, aby scholastika byla nadobro překonána, aby byl založen fyzikální systém, který jejím základům naprosto odporuje. Metafyzické absolutno křesťanského středověku tu dává sílu své autority nejrozhodnějšimu protivníku své hierarchické a ontologické koncepce světa.

I do metafyziky tedy zasáhla Descartova konstruktivní tendence. Descartes není v témž smyslu metafyzik jako Aristotelés. Aristotelés se ptá po struktuře bytí každého jsoucna i jsoucna vůbec a toto hledisko vede jeho zkoumání stále. Aristotelés zírá a objevuje nescíslné podstatné vztahy, nescítné originální souvislosti, které tvoří ve svém celku věčnou rozkoš bytí; Descartes se ptá pouze po odvoditelnosti a původu poznání každé jednotlivé věci, ptá se po konstruktivním ideálním plánu věci. Jednota metody, toť jeho věčná starost; zdůvodněním rozumí skoro vždy logické, myšlenkové, deduktivní zdůvodnění. Dá se říci, že tento odpůrce vši formální logiky zformalizoval filozofii a vědu. Toto znamená Descartova revoluce, to znamená Descartův „matematismus“. Patón a do značné míry i Aristotelés vážili si matematiky nad jiné vědy; ale matematika jim byla jedním druhem onoho spirituálního postihování podstatných věcí a vztahů, které tvoří základní metodu jejich filozofie. Descartovi je matematická konstrukce posléze hlavní a „intuici“ hledí omezovat co nejvíce. Proto má jeho filozofie, jak o ní často tvrdí, jasné a jednoduché základy proti komplikovanosti těch systémů, které hledí být právy každému bytí zvlášť.

Descartova koncepce do značné míry utvořila náš svět. Je to rozpolcený svět. Na jedné straně naše spirituální bytost, která je jako svět ve světě, primárně uzavřena sama do sebe. Na druhé straně svět věcí, chápaných číře rozumově a geometricky, bez kvalit, bez vnitřních sil. Před Descartem není např. příkrého dualismu duše a těla, který pronikl do povědomí nás všech a občas naše myšlení ještě ovládá. — Jen Boží dokonalost drží tento rozpolcený svět tak pohromadě, že makrokosmos je přístupný i mikrokosmu a že ve světě lze žít. Této dichotomie hledí se moderní věda a filozofie zbýt; dlouho

k tomu používá Descartovy metody, aby dala vznik naturalismu, před kterým Descarta uchránila jeho metafyzická koncepce. Ale Descartův metodický ideál vede i na půdě vědecké metodiky k dualismu; pozvedají se zde duchovědy proti jednostrannosti konstruktivismu, který z nich činí nauky druhého řádu.

Tento rozpolcený svět, dílo Descartovo, je problém dneška ve filozofii i ve vědě. Descartes udal problematiku po celá následující staletí. Jde dnes stále ještě o to, pochopit, kde je příliš úzký a postavit filozofické tázání znovu na širší a konkrétnější bázi. Descartes je geniální filozof, který přecenil matematiku a přírodovědu, ale který tak učinil z historické a filozofické nutnosti, jeho filozofie je pravá, velká filozofie, která učí filozofovat, tj. pátrat po podstatných věcech; a právě proto byl Descartes filozofickým spasitelem své doby, že provedl s velkolepou a jednostrannou důsledností základní myšlenky své metodické intuice.

Pochopení a překonání Descarta je tedy jedna ze základních úloh moderního myšlení. Není divu, že bádání o Descartovi je přes nepřehlednou spoustu prací o něm stále živé a že zvláště jeho krajané pěstují studium svého největšího filozofa. Zde to jsou zvláště dnes Brunschwig a Gilson, kteří učí Descarta chápat; první v jeho vztahu k moderní vědě, druhý k scholastické tradici. O díla obou těchto filozofů se značnou měrou opírají též poznámky, které jsou připojeny k tomuto vydání; jejich smysl je v tom, doplnit co možná znalosti o Descartovi, které se dají nenuceně vetkat do rámce Metody a v historicky-věcném přiblížení Descarta čtenáři, který si není přímo vědom perspektiv filozofova díla.

Jan Patočka

OBSAH

Rozprava o metodě	5
Část první – Úvahy, týkající se věd	7
Část druhá – Základní pravidla metody	13
Část třetí – Několik pravidel morálky, vyvozených z metody	20
Část čtvrtá – Důkazy o jsoucnosti Boha a lidské duše, neboli základy metafyziky	26
Část pátá – Řád otázek přírodních	32
Část šestá – Věci žádoucí pro pokrok v přírodním bádání	44
Poznámky	55
Doslov	65